

CUPRINS

Introducere	9
-------------	---

Capitolul I

Limba română literară din a doua jumătate a secolului al XVIII- lea și din prima jumătate a secolului al XIX- lea	16
1.1 Condiții politice, economice, sociale, culturale	16
1.2 Școala Ardeleană	17
1.3 Învățământul în limba română	19
1.4 Manuale și cărți de popularizare	20

Capitolul II

Scurt istoric al primelor gramatici românești de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea	24
--	----

Capitolul III

Modelele primelor gramatici românești	40
---------------------------------------	----

Capitolul IV

Terminologia lingvistică în cadrul stilurilor funcționale ale limbii	51
4.1. Delimitarea stilurilor funcționale ale limbii	51
4.1.1. Premise teoretice	51
4.1.2. Criterii de delimitare a stilurilor funcționale ale limbii	52
4.2. Stilul științific	55

4.2.1. Premise teoretice	55
4.2.2. Evoluția stilului științific	56
4.3. Terminologia specializată	57

Capitolul V

Terminologia din domeniul ortografiei	64
---------------------------------------	----

Capitolul VI

Terminologia din domeniul morfologiei	73
6.1. Părțile de vorbire	73
6.2. Substantivul	77
6.3. Adjectivul	82
6.4. Articolul	85
6.5. Numeralul	87
6.6. Pronumele	89
6.7. Verbul	91
6.8. Participiul	99
6.9. Adverbul	101
6.10. Prepoziția	104
6.11. Conjuncția	106
6.12. Interjecția	108

Capitolul VII

Terminologia din domeniul sintaxei	111
------------------------------------	-----

Capitolul VIII

Terminologia din domeniul punctuației	121
---------------------------------------	-----

Capitolul IX

Evoluția terminologiei gramaticale românești	127
9.1. Calcuri lexicale	145
9.2. Neologisme	151

9.2.1. Adaptarea fonetică a neologismelor	151
9.2.2. Încadrarea morfologică a neologismelor	155
9.2.3. Sufixe și prefixe neologice	156
9.3. Etimologia multiplă a neologismelor	157
Concluzii	159
Glosarul termenilor gramaticali	167
Bibliografie	205
Abrevieri bibliografice	215
Abrevieri lexicale	216

Introducere

Lucrarea *Terminologia lingvistică în primele gramatici românești, de la Eustatievici la Heliade Rădulescu* își propune să inventarieze și să analizeze termenii lingvistici ce denumesc noțiuni gramaticale care apar în primele gramatici ale limbii române, scrise în limba română.

Studiul se limitează la perioada cuprinsă între 1757 și 1828, de la gramatica lui Dimitrie Eustatievici Brașoveanul, la cea a lui Ion Heliade Rădulescu. Am luat în considerație, în discutarea termenilor, numai gramaticile care ni s-au părut importante în demonstrația noastră de a sublinia frământările și dificultățile care au dus la stabilirea unei terminologii gramaticale apropiate de cea a gramaticilor actuale.

Textele propuse de noi în ordine cronologică sunt:

Dimitrie Eustatievici Brașoveanul, *Grammatica rumânească*, Brașov, 1757;

Ienăchiță Văcărescu, *Observații sau băgări dă seamă asupra regulilor și orânduealelor gramaticii românești*, Viena și Râmnic, 1787;

Radu Tempea, *Gramatică românească*, Sibiu, 1797;

Paul Iorgovici, *Observații de limba rumânească*, Buda, 1799;

Ion Budai-Deleanu, *Temeiurile gramaticii românești*, 1815-1820;

Constantin Diaconovici Loga, *Gramatica românească pentru îndreptarea tinerilor*, Buda, 1822;

Ion Heliade Rădulescu, *Gramatica românească*, Sibiu, 1828.

Câmpurile lexicale pe care le-am ales pentru analizarea faptelor lingvistice au fost unele comune acestor gramatici. Ne-am oprit la domeniile fonetică (ortografie), morfologie, sintaxă și punctuație. Am omis cu bună știință domeniul stilisticii și prozodiei deoarece este cuprins în puține gramatici, iar terminologia este cea folosită în retorica grecească cu aspectul fonetic originar.

Preocupările care privesc formarea și evoluția terminologiei științifice românești sunt destul de vechi. Una dintre lucrările de la care a pornit studiul nostru a fost cea a lui N. A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, publicată în 1962. Științele abordate de autor sunt: geografie, științe naturale (botanică, zoologie, geologie), agronomie, medicină (umană și veterinară), fizică, chimie și matematică, în perioada cuprinsă între 1760 și 1860, când are loc trecerea de la stadiul vechi, la stadiul modern al limbii române literare. Am luat ca model analiza calcurilor lingvistice care au fost înlocuite treptat de termenii neologici adaptați la sistemul fonetic și morfologic al limbii române.

Lucrarea a fost structurată în nouă capitole ce au ca obiect de investigație terminologia specializată din primele gramatici românești menționate mai sus, care se poate înscrie în studiul terminologiei științifice românești de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea.

În primul capitol, *Limba română literară din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și din prima jumătate a secolului al XIX-lea*, am descris cadrul politic, economic, social și cultural din această perioadă caracterizată de schimbări profunde care dezvoltă influența țărilor Europei Centrale și Apusene asupra provinciilor românești, printr-un amplu proces de culturalizare a maselor. Școala Ardeleană are o contribuție deosebit de importantă în

cultivarea și unificarea limbii române, punând bazele lingvisticii românești; învățământul în limba națională se dezvoltă tot mai mult, ducând la apariția primelor gramatici și dicționare, precum și a primelor cărți de popularizare a științelor.

În al doilea capitol al lucrării noastre, *Scurt istoric al primelor gramatici românești de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea*, am prezentat primele gramatici românești, ținând cont de ordinea alcătuirii lor. A fost dificil să amintim toate gramaticile, așa că ne-am limitat la cele care au avut o circulație mai largă în epocă și sunt relevante pentru evoluția terminologiei gramaticale românești, începând cu *Gramatica slavo-română* a călugărului Staicu și încheind cu *Gramatica românească* a lui Heliade Rădulescu.

Modelele după care au fost alcătuite aceste gramatici constituie un capitol important al lucrării, deoarece conturează felul în care s-au impus ideile și orientările culturale, sociale și politice care contribuie la dezvoltarea unei noi națiuni. Aceste modele variază în funcție de contextul lingvistic, cultural și geografic în care se dezvoltă personalitatea fiecărui cărturar. Cercetarea noastră urmărește să dovedească etimologia terminologiei folosite de fiecare autor în parte și felul în care s-a ajuns la preferința pentru împrumutul din limbile romanice.

Capitolul al IV-lea este o investigație teoretică asupra terminologiei lingvistice în cadrul stilurilor funcționale. Am luat ca punct de plecare lucrarea lui Gheorghe Chivu, *Limba română de la primele texte până la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Variantele stilistice* (București, 2000), demonstrând că stilurile funcționale se află în strânsă dependență cu nivelul de dezvoltare al culturii dintr-o anumită perioadă

istorică, iar acestea sunt supuse permanent transformării. Ele sunt condiționate de scopul comunicării, contextul în care se face aceasta, nivelul cultural al emițătorului, și atitudinea acestuia față de receptor. Pentru o delimitare a stilurilor funcționale, am trecut în revistă diverse criterii stabilite de-a lungul timpului de mai mulți cercetători de seamă ai lingvisticii românești. În cadrul stilului științific, am stabilit câteva particularități care realizează distincția între stilul științific propriu-zis și stilul științific de popularizare, pentru că textele analizate de noi aveau ca principal scop mediatizarea problemelor cu care se confrunta realizarea unificării limbii. Terminologia stilului științific a evoluat în perioada la care ne referim, de la folosirea unor termeni noi, explicați prin perifraze sau cuvinte cunoscute, la adoptarea unor termeni internaționali care au o etimologie multiplă.

În capitolele următoare vom inventaria și vom explica termenii lingvistici din domeniul foneticii și ortografiei, al morfologiei, al sintaxei și al punctuației, utilizați de fiecare dintre gramaticile folosite drept corpus de texte. Acestea sunt privite diacronic, specificând de fiecare dată când un termen suferă schimbări de la un autor de gramatică la altul.

Deoarece fonetica și fonologia sunt discipline care apar mai târziu în cercetarea lingvistică, termenii referitori la acest domeniu se regăsesc în primele gramatici de limba română în capitolele despre ortografie și ortoepie.

Terminologia din domeniul morfologiei este foarte bogată, deoarece aceasta se regăsea în aceeași măsură și în gramaticile pe care cărturarii vremii le-au avut drept model (gramaticile limbilor slavone, grecești, latine, dar și ale limbilor franceză și italiană). Pentru o urmărire cât mai exactă a evoluției acestor termeni, am analizat detaliat fiecare parte de vorbire cu categoriile sale gramaticale.

Terminologia referitoare la sintaxă este slab reprezentată, deoarece este privită din perspectiva gramaticii latine, unde sintaxa reprezintă mai degrabă un sistem de reguli care trebuie respectat în alcătuirea enunțului. Face excepție numai gramatica lui Ion Heliade Rădulescu, deoarece aceasta este mai mult o gramatică descriptivă, decât normativă, care are drept model teoretic gramatica limbii franceze.

Termenii din domeniul punctuației se regăsesc în toate aceste gramatici la capitolul „Ortografie”; neologismele se impun mai repede, deoarece au și o reprezentare grafică însoțită întotdeauna de multe exemple.

Ultimul capitol al lucrării privește evoluția terminologiei gramaticale românești și demonstrează că fiecare autor de gramatică, în parte, a înțeles să contribuie la dezvoltarea terminologiei gramaticale românești. Aceasta s-a realizat prin calcuri lexicale de structură sau semantice și prin neologisme. Am arătat prin numeroase exemple cât de dificilă a fost adaptarea fonetică a neologismelor, dar și încadrarea lor morfologică, deoarece limba română literară nu posedă încă norme stabile.

Etimologia multiplă a termenilor a creat dificultăți în stabilirea originii împrumutului. Acest fapt a dovedit de ce limbajul gramaticilor este unul internațional, ca de altfel, întreaga terminologie care aparține stilului tehnico-științific.

La elaborarea acestui capitol am avut drept model *Studiul* Valeriei Guțu Romalo la *Gramatica românească* a lui Ion Heliade Rădulescu, precum și lucrarea Mihaelei Marcu, *Evoluția terminologiei gramaticale românești în perioada 1757-1877*.

Am analizat evoluția terminologiei gramaticale românești specificând aspectul particular al faptelor de limbă și al ideilor inovatoare aduse în epocă de fiecare gramatician,

ținând cont de scopul pe care și l-a propus acesta la elaborarea lucrării. Astfel am explicat de ce calcurile lexicale sunt menținute alături de neologisme în această perioadă de timp.

Specificăm că materialul lexical al lucrării noastre este alcătuit numai din lucrările de gramatică scrise în limba română, pentru că am fost interesați în special de nomenclatura gramaticală și mai puțin de ideile novatoare din această epocă. În alcătuirea unui scurt istoric al gramaticilor care circulau în epocă, am amintit și alte lucrări care ne-au atras atenția, deoarece întregesc imaginea descrierii limbii române din perioada sfârșitului secolului al XVIII-lea și începutului secolului al XIX-lea: *Gramatica slavo-română* a călugărului Staicu, *Grammatica rumânească* a ieromonahului Macarie, *Institutiones linguae Valachicae*, scrisă în limba latină de un autor anonim, *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae*, scrisă în limba latină de Samuil Micu și Gheorghe Șincai, *Deutsch-Walachische Sprachlehre*, o gramatică a limbii române scrisă în limba germană de Ioan Molnar Piuariu, *Lectione*, o gramatică pentru învățarea limbii moldovenești și rusești scrisă de Toader Școleriu, *Auszug aus der Sprachlehre in deutscher und walchisher Sprache*, o gramatică bilingvă româno-germană alcătuită de Anton de Marki, *Romanische oder Macedonowalachische Sprachlehre*, o gramatică aromână scrisă în limba germană de Mihail G. Boiagi.

Am încadrat în corpusul de texte și *Observații de limbă rumânească* a lui Paul Iorgovici pentru cele câteva neologisme adaptate la structura fonetică a limbii române, însă trebuie să specificăm că aceasta nu este o gramatică didactică, ci mai mult o lucrare de lexicologie care se adresează unor cititori avizați și nu unor școlari, ca în cazul celorlalte.

Indicele de termeni cuprinde, în ordine alfabetică, atât calcurile lingvistice, cât și neologismele discutate,